

Atatürk Dönemi Türkiye-Yemen İlişkileri

İkili Ülke ilişkileri

Yemen; Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'nun Aden Körfezi'ne kıyısıdır ve Bâbulmendep Boğazı ile Afrika kıtasından ayrılır. Yavuz Sultan Selim'in Mısır'da tam bir hâkimiyet kurması ile Yemen'e nüfuz etmesi mümkün olmamıştır. Osmanlıların Yemen'de ilk hâkimiyet devresi 1538-1636 yılları arasında yaşanmış, Yerel hanedanlar, Zeydi imamlar ile Osmanlı idarecileri arasında iktidar mücadeleleri görülmüştür. Yemen'de 19. Yüzyıl başı itibarıyla fiili anlamda Osmanlı hâkimiyeti kalmamıştı. Osmanlılar Yemen'e 19.Yüzyıl ortalarından itibaren ikinci kez dikkat kesilmiştir. Bu durumun temel sebeplerinden birisi de Yemen'e İngiliz ilgisinin artmış olmasıydı. Zira İngilizler 1839'da Aden'i ele geçirmişlerdi bu durum Babiali'nin bölgenin güvenliğini tesis etmek için harekete geçmesinde etkili oldu. Gazi Ahmet Muhtar Paşa askeri güçle bölgeyi tekrar Osmanlı hâkimiyetine bağlamayı başardı. Yemen'de San'a merkezli bir isyanı bastırıp burayı bir vilayet haline getirdi ve askerî-idari açıdan teşkilatlandırdı. Ancak Yemen'de 1889 ve 1895'te büyük asker zayıyatıyla, zorlukla bastırılabilen isyanlar patlak verdi. 1905'de Asir ve San'a bölgesi liderleri Seyyid İdrisî [Seyyid Muhammed bin Ali el-İdrisî, 1876-1920] ve İmam Yahya'nın [Mütevekkil-Alellah Yahya Hamîdüddin, 1869-1948] işbirliği ile yeni bir isyan baş gösterdi. Asir'de İdrisî'nin isyanını Türkler bastırarak San'a'yı aldılar ancak 30.000 asker de kaybettiler. Bölgedeki yerel liderlerin devlete bağlılığını arttırmak için 1911'de aşiret liderlerine kapıcıbaşılık rütbesiyle taltif edildikleri görülmektedir. Tüm çabalara rağmen Yemen'de Osmanlı hâkimiyetinin devamlılığı kolay değildi. 1911'de başlayan bir diğer Yemen isyanını Osmanlı kuvvetlerinin başındaki Ahmet İzzet Paşa [1869-1934] bastırmayı başardı. Trablusgarp Harbi'nin çıkması ve İtalya'nın uyguladığı abluka nedeniyle Yemen'de bulunan birliklerin işi iyiden iyiye güçleşmişti. Ahmet İzzet Paşa'nın heyetinde bulunan İsmet Bey [İnönü, 1884-1973] bu şartlar altında ivedi bir barış antlaşmasının imzalanmasını gerekli görmüştü. İsyanın bastırılmasının ardından 17 Temmuz 1911'de Dean Antlaşması İmam Yahya ile Osmanlı Devleti arasında imzalandı. Antlaşma ile İmam Yahya ve Osmanlı Devleti arasında bir barış süreci tesis edilmişti. Dahası bu barış antlaşmasının oluşturduğu ortam I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı kuvvetleri için Arap Yarımadası'nın neredeyse başka hiçbir yerinde benzerine rastlanmayacak bir Osmanlı-yerel idare işbirliği zemini oluşturmuştu. Zira merkezi Ebha olan güneybatı Yemen'in idaresini elinde tutan Seyyid İdrisî savaş öncesinde İtalyanlarla işbirliği yaparken I. Dünya Savaşı sırasında da İngiltere ile işbirliği içerisinde faaliyet gösterecekti. Seyyid İdrisî ile İngilizler arasında 30 Nisan 1915'de imzalanan ittifak antlaşması ile savaşta yapacağı yardımları ve karşılığında İdrisî'den beklenen manevralar belirlenmişti. 1917 tarihli İngiliz-İdrisî Antlaşması'nın imzalanması ise (Kızıldeniz'de artan İtalyan etkinliğinin bir neticesi olarak) İtalya'nın Kızıldeniz adalarını kontrol altına almasını engellemek amacıyla yönelikti. Genel seferberlik ilan edildiğinde (2 Ağustos 1914) Hicaz ve Asir gibi Yemen de başlangıçta bunun dışında tutulmuştu. 4 Kasım 1914'te bir İngiliz harp gemisi Hudeyde'ye gelerek kıyıda duran iki mavnayı yakarak harp durumu ilan etti. 7. Kolordu Komutanlığı gelişen olaylar üzerine genel seferberlik ilan etti. Birliklere bu emir gönderildi ve Yemen halkı bildirgeler yoluyla cihada çağrıldı. Yemen harekât alanı, ulaştırma sisteminin yetersizliği, haberleşme güçlükleri ve ikmal zorlukları gibi temel nedenlerle sevk ve idare kolaylığını sağlamak için başlıca iki harekât bölgesine ayrıldı. Kuzeyde Seyit İdrisî'ye karşı Tihame ve güneyde Aden üssü kapsamında İngilizlere yönelik olan harekât sahasına Taiz Harekât bölgesi Komutanlıkları adı verildi. 40. Tümen İdrisî cephe kesiminde (Hacur-Va'zât), 39. Tümen de Taiz bölgesini İngilizlerden geri almak için Aden genel doğrultusunda taarruz edecekti. Mahmud Nedim Bey [Akdilek, 1868-1940], Laheç Emiri başta olmak üzere İngilizlerden maaş ve iane alan yerel liderlerle temas ederek onları Osmanlı safına çekmek için çaba gösterdi.

Mondros Mütarekesi Sonrası Yemen

Türk askerî komutasıyla Aden'deki İngiliz politik temsilcisi arasında Mütareke şartlarının Yemen'de uygulanmasına dair fikir ayrılıkları ve Yemen'in hukukî statüsü konusunda görüş ayrılıkları vardı. Mondros Mütarekesi'nin 16. maddesi Yemen ve Asir'de bulunan Osmanlı birliklerinin en yakın İtilaf kuvvetlerine teslim olmasını kararlaştırıyordu. Mahmud Nedim Bey teslim olmaya yanaşmadıysa da İstanbul'dan teslim olunması emrini getiren görevlinin ulaşmasının ardından 40. Tümen de silahlarının yarısını İmam Yahya'ya terk ederek teslim oldu. 40. Tümen'in kuvvetlerinin teslim olan kısmı da Aden'e sevk edildi. Laheç'deki 39. Türk Kumandanı Ali Sait Paşa 9 Aralık 1918'de Aden'de İngilizlere birliği ile teslim oldu. Mahmud Nedim Bey ve bazı diğer görevliler San'a'da İmam Yahya nezdinde kaldı. Bundan sonra bölge Aden'deki İngiliz himaye bölgesi, San'a ve çevresine hükmeden Zeydiler ile Asir ve Tihame bölgesinde hükmeden İdrisîler arasında üçe bölündü. İngilizler Hudeyde'yi kısa bir zaman için işgal etmişse de burayı ve Tihame sahillerini Seyyid İdrisî'ye bıraktılar. 1921 Ocağında Hudeyde İdrisî'nin resmi temsilcisi olan Fazluddin'e verildi, Şubat 1921'de Mustafa isimli İdrisî temsilcisine idare teslim edildi. Bu gelişmeler İmam Yahya'nın tepkisini çekti zira Hudeyde'yi hâkimiyet sahası olarak planlıyordu. İdrisî'nin sadece Hudeyde'yi değil tüm bağlı topraklarını uzun süre elinde tutamayacağı İngiliz diplomatlar tarafından da öngörülüyordu. Zaten bölge bir süre sonra İmam Yahya ile İbni Suud arasında bir paylaşım sorunu haline gelecekti.

Savaş sonrasında Yemen'de kalan Mahmud Nedim Bey'in buradaki varlığı İngiltere'yi rahatsız etmekteydi. Osmanlı birliklerinin önemli bir kısmı çekilmesine rağmen Mahmud Nedim Bey'in burada halen önemli bir siyasî faktör olarak aktif olması İngiliz istihbaratı tarafından yazışmalarda sık sık zikredilmekteydi. Hatta İngiliz basını İdrisî ile İmam Yahya arasındaki mücadelede İmam Yahya'nın başarısının kaynağı olarak İmam nezdinde görevli Mahmud Nedim Bey ve Türk askerlerini göstermekteydi. Bölgeden alınan istihbarat raporlarının birinde buradaki Türk garnizonunun "*eski komutanı*" olan Mahmud Nedim Bey'in İmam Yahya nezdinde olduğu ve Tihame'yi Türkler namına İdrisî'den geri almak için emir aldığına değiniliyordu.

Cumhuriyet Dönemi Türk-Yemen İlişkileri (1923-1938)

Türkiye-Yemen ilişkilerinde Yemen'de diplomatik misyon açılması konusu, ve Türkiye'nin Yemen ordusuna modernizasyon desteği vermesi, askeri-siyasi işbirliği meseleleri gündemi belirlemiştir. Kadı Ahmed el- Ünsî isimli diplomatın İmam Yahya'nın resmi temsilcisi olarak 1927'de Türkiye'ye gelişi Türk-Yemen ilişkilerinde ilk resmi temsilci ziyaretidir. Bu ziyaret arkasından önemli bir değişikliği doğurmamışsa da İngiltere'yi kaygılandırmıştı. Bu günlerde Türkiye'nin Finlandiya ile 9 Aralık 1924'te imzaladığına benzer bir antlaşmayı Yemen ile imzalamayı düşündüğü anlaşılmaktadır. Ancak böyle bir antlaşma imzalanmamıştır. Ayrıca Yemen ile resmi diplomatik ilişkiler de uzun süre Cidde'de bulunan Türk temsilciliği vasıtasıyla yürütülmüştür. 10 Eylül 1927'den 31 Temmuz 1931'e kadar Türkiye'nin Suudi Arabistan ve Yemen nezdindeki elçisi olarak Abdülgani Senî [Yurtman 1871-1951] görev yapmıştır. Cidde'de Abdülgani Senî Bey'den sonra sırasıyla Ahmet Lütfullah Bey (5 Eylül 1931-30 Ağustos 1932), Muhittin Raşit Palsay (25 Ekim 1936-9 Haziran 1937 tarihleri arasında), Talat Acarer (9 Haziran 1937-3 Ocak 1938 tarihleri arasında) ve Sadullah Gören (4 Ocak 1938- 1 Aralık 1941 tarihleri arasında) görev yapmıştır. Yemen'in yönetim merkezi San'a'ya ilk Türk elçisi 1 Ocak 1988'de gönderilmiştir. San'a da görev yapan ilk Türk büyükelçisi Okan Gezer 1 Ocak 1988-1 Ocak 1991 yılları arasında buradaydı.

Cumhuriyet'in ilanından sonra Yemen'in yaşadığı çeşitli siyasî-askerî meseleler takip edilmiştir. Yemen'de kalan Türk memur ve zabıtları Hudeyde ve Süveyş Kanalı yoluyla İstanbul'a 1926 yılı içerisinde sevk edilmiştir. Yemen'den iki

kafile halinde Nisan 1926 itibariyle yüz on bir kişinin sevk edildiği anlaşılmaktadır.

Arap Yarımadası'nda Osmanlı Devleti'nin çekilmesinden sonra hızlı bir şekilde Suud genişlemesi yaşanmıştır. 1930'da İmam Yahya, Tihame'yi kontrol altına almışsa da aynı tarih aralığında İbni Suud, Arap Yarımadası'nın kuzeyini büyük oranda ele geçirmişti. Suudi tehdidi karşısında iki cephede savaşmanın zorluğu nedeniyle İmam Yahya İngilizler ile Şubat 1934'de anlaşmaya varmıştır. San'a Antlaşması (1 Şubat 1934) ile Aden bölgesini kapsayan İngiliz toprakları ve eski Osmanlı kontrolündeki toprakları ayıran sınır, İmam Yahya-İngiliz sınırı olarak kabul edildi. İmam, İngiltere'nin Aden hâkimiyet sınırlarını İngilizler de İmam Yahya'yı "*Yemen Kralı*" olarak tanıyordu. Türkiye, İmam Yahya-İbni Suud savaşını Bağdat elçiliğinin gönderdiği raporlarla takip etmişti. Diğer taraftan Yemen, İbni Suud ile olan sınır sorununu da 20 Mayıs 1934'de imzalanan Taif Antlaşması ile çözüme kavuşturdu. İmam Yahya Hudeyde'yi almakla beraber Asir ve Necran'ın bulunduğu kuzey Yemen topraklarının bir kısmını Suudilere bırakıyordu. Bağdat elçisi Tahir Tokalp, İbni Suud ile İmam Yahya arasında cereyan eden çatışmaları Ankara'ya teferruatlı raporlar halinde sunmuş, Arap Yarımadası'nda büyük değişimleri tetikleyebileceğini yazmıştır. Cidde'deki Türk temsilciliği İbni Suud tarafından teklif edilen esasların İmam Yahya tarafından kabul edilmesi sayesinde diplomatik görüşmelere başlandığını bu kapsamda Suudileri Fuad Hamza Bey, İmam Yahya'yı ise Vezir Esseyit Abdullah Bey'in temsil ettiği konferans Abha'da (Abha Konferansı Şubat 1934) iki taraf temsilcilerinin katılımıyla toplanmıştı. Ancak burada görüş ayrılıkları nedeniyle çözüm gerçekleşmemiş dahası Mart 1934'de Suudilerle Yemen arasında savaş başlamış ve Mayıs 1934'de Harad, Midi ve önemli Yemen şehri Hudeyde Suudilerin kontrolüne geçmiştir. Bu işgal hareketinden sonra diplomatik görüşmelerin yeniden başlaması neticesi Yemen-Suudi sınırını belirleyen Taif Antlaşması 20 Mayıs 1934'de imzalandı. Türkiye'nin Cidde Maslahatgüzarlığı Asir ve Suudi Arabistan ile Yemen arasındaki muahedenin imzalandığını Hariciye Vekâleti'ne Temmuz 1934'de bildirdi. Taif Anlaşması Suudi-İmam Yahya sınırlarını ortaya çıkardı, 12 Haziran 2000 yılında imzalanan "*Yemen Cumhuriyeti ile Suudi Arabistan Krallığı Uluslararası sınır Antlaşması*" ile bu sınır nihai haline geldi.

Yemen'in Arap ittifakına dâhil olma girişimleri de Bağdat'taki Türk elçiliği tarafından verilen raporlar aracılığıyla Türkiye tarafından izlendi. 2 Nisan 1936'da Suudi Arabistan ile Irak arasında Bağdat'ta gerçekleştirilen müzakereler neticesinde imzalanan "*İttifak ve Arap Kardeşliği*" isimli mutabakata sonradan dâhil oldu. Dahası bu tarihte Irak ile Hicaz arasında ilmi ve askerî işbirliğinin takip edilerek Irak'a subay adayı gönderilmesi Türkiye'ye bölge temsilciliklerinden rapor edilmişti. Irak'a yetiştirilmek üzere gönderilen subay adaylarına dair istihbaratta dönemin Türk Dış İşleri Vekili Tevfik Rüştü Aras'ın ifadelerinden takip edildiği kadarıyla Türkiye'de rahatsızlık uyandırmıştı.

I. Dünya Savaşı sonrası Yemen ile Türkiye arasındaki ilişkilerden söz ederken Yemen ordusunun modernizasyonuna "*Türk modeli*"nin ne denli uygulandığından ve bunun Türkiye Cumhuriyeti ile nasıl bir bağlantıya sebep olduğundan söz etmekte fayda vardır. I. Dünya Savaşı sonrası Suudilerin genişlettikleri sınırları ile ciddi bir tehditle karşı karşıya kalan İmam Yahya, Yemenli erkeklere düzenli orduya katılmaları için çağrıda bulundu. Bu çağrıya cevap vererek orduya başvuranlardan askerliğe elverişli olan birkaç bini kabul edildi ve bunlar Yemen ordusunun çekirdeğini oluşturdu. Çoğu kabile üyesi olan bu çekirdek ordu, Yemen'de kalan Türk subay ve askerlerinin nezaretinde ilk temel askerlik eğitiminden geçirilmişti. Türk subaylar İmam'ı daimi ordunun kışlada ikamet edecek biçimde istihdam edilmesi konusunda ikna etmeyi başarmıştı. Sözü edilen Osmanlı subay ve eğitim personeli Alman eğitim tekniğini uyguluyorlardı. Colmar von der Goltz Paşa'nın [1843-1916] kitabı Türk kökenli subayların Yemen'de uyguladıkları askerî eğitimde önemli bir etkiye sahipti. Yemen'de kalan Türk askerinin ilk ordunun teşekkülü sırasındaki girişimleri buradaki diğer bazı Türk yetkililer tarafından olumsuz karşılanmıştır. Yemen'deki son Hudeyde ve Taiz mutasarrıfı unvanını haizken orada kalarak Yemen başvekili ve hariciye vekili olan Ragıp Bey'in Yemen ordusunun

modernizasyonundaki eski Osmanlı subaylarının girişimlerini Yemen askerine “*pantolon giydirmek*” olarak eleştirdiği ve Türkiye aleyhine propaganda yaptığı öğrenilmişti. Ayrıca Abdulgani Seni Bey’in Türkiye’yi temsil ettiği Suudilerle imza edilen dostluk antlaşmasına Yemen’in dâhil olmasını Ragıp Bey’in engellediğini eski Yemen Erkan-ı Harbiyesi Süreyya Tarbagatay yazmıştı. Zaten Ragıp Bey ile Mahmud Nedim Bey arasında görüş ayrılıkları ve sürtüşmeler daha evvelden belgelere yansımıştı.

İtalya ile Yemen arasında imzalanan 2 Eylül 1926 tarihli antlaşma 4 Eylül 1937’de San’a’da imzalanan bir başka antlaşmayla uzatılıp, güçlendirilmiştir. İmam Yahya ülkesinden İngiliz ve İtalyanları uzak tutmanın imkânsız olduğunu bildiğinden bir denge kurmaya çalışmıştı. Diğer taraftan içeride Zeydiliği kuvvetlendirme gayretine girişti. Osmanlıların dini zayıflattıklarını iddia etti. Diğer taraftan Yemen’de Osmanlı son döneminde askeri eğitim alan bazıları Osmanlı subayı olduğu belirtilen, aralarında Suriyelilerin de bulunduğu beş kişinin etkin olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan ilki Yemen ordusu Genel kumandanı Mustafa Vasfi Paşa idi. İkincisi Milli Savunma ordusu (Ceşül Difa) kumandanı olan ve I. Dünya Savaşı sırasında Alman ordusu için Romanya’da savaşan Hasan Tahsin Paşa, üçüncü ve dördüncü kişiler Yemen hükümetine çalışan doktorlar Muhammed Esseman ve Haşim el-Hüseyni idi. Son kişi San’a da öğretmen olan Mustafa Vasfi’nin yeğeni Fevzi Mustafa idi. Bu bilgilerin yer aldığı raporda Suriyeliler olarak tasnif edilen beş kişinin eski Osmanlı tebaası ve bazılarının da Osmanlı ordusunda görev yapmış kişiler olduğu anlaşılıyordu. İngiliz yetkililer Yemen genel kumandanı Mustafa Vasfi Paşa’dan Türklerin Yemen ile yeniden alakadar olmaya başladıklarına dair bir mektup almıştı. Bu mektupta Mustafa Vasfi Paşa iki Türk milletvekilinin kendisinden Yemen’deki İtalyan faaliyetleri hakkında rapor istediğini belirtmekteydi. Yine bu iki Türk milletvekili Mustafa Vasfi Paşa’dan İmam Yahya’nın Yemen ordusunun eğitimi amacıyla Türkiye’den askerî ekip talep etmesi için öneride bulunmasını istiyordu. Mektupta yazılanlara bakılırsa Mustafa Vasfi Paşa sözü edilen iki mektubu İmam Yahya’ya göstermişti. İmam, oğlu Seyfülislam Hüseyin’e Ankara’ya giderek Ankara Hükümeti ile meseleyi görüşme direktifi vermişti. İmam Yahya’nın Türklerden kalan bürokratik işleyişi devam ettirdiği ve askeri-sivil yönetimde yıllarca devam eden Osmanlı anlayışı ile sivil, askeri personelinin etkisi olduğu akla gelse de Türklere karşı tam anlamıyla bir sempati ve bağlılıktan söz etmek zordur. 1938 Mayısına ait bu rapor II. Dünya Savaşı yaklaşırken Yemen’in esas itibarıyla İngiltere ve İtalya’nın nüfuz mücadelesine sahne olduğunu göstermekteydi.

İmam Yahya Yemen’de Türklerin çekilmesinden sonra Türklerin kurduğu idari sistemi temel alan bir idari yönetim biçimi tesis etti. Yemen Osmanlı Devleti’nin hükümranlılığının sona ermesinin ardından tesis edilen yönetimler içerisinde tek bağımsız devletti. Ancak büyük eksiklikleri vardı. Bu eksiklikler üst yapı, eğitim, özgürlük, temsil gibi konularla alakalıydı. İmam Yahya ülkesini dış dünyaya karşı izole ediyor aynı zamanda özgür yaşam biçimini kısıtlıyordu. Yemen’de radyo setine sahip olmak dahi yasaktı. İngiltere’nin Aden yetkililerinden 1938 gibi ileri bir tarihte bile Yemen’de sadece 30 radyo setinin olduğu rapor edilmişti. Bu haliyle Yemen’de Türk modernleşmesinin hiçbir şekilde esin kaynağı olmadığı düşünülebilir. Diğer taraftan Atatürk’ün sağlığında Yemen devlet başkanı seviyesinde bir ziyaretçi Ankara’yı ziyaret etmedi. Atatürk’ün sağlığında Yemen’e yönelik belirgin bir ekonomik etkileşim de kitabi kaynaklar ve arşiv kaynakları içerisinde dikkat çekmemektedir. Yemen Osmanlı Devleti’nin uzak eyaleti olarak Cumhuriyet’in kuruluşundan sonraki yıllarda imparatorluğun son yıllarında yaşanan isyanlar, kayıplar ile hatırlanmış olmalıdır. Türkiye’nin Yemen’e yönelik politikasını bölgedeki olan biteni takip ederek realist bir yaklaşımla olayları değerlendirmek olarak ifade etmek mümkündür.

Ümmügülsüm POLAT

KAYNAKÇA

Arşivler

Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Arşivi (Ankara)

Birinci Dünya Harbi (BDH), K: 5119, D: 21, F: 8.

İstiklal Harbi Kataloğu, (İSH),30/44; **ATASE**, İSH, 48/66.

British Library, (Londra)

IOR/L/PS/11/155, S. 108-110.

The National Archives (Londra)

CAB, 24/39/20, 8 Ocak 1918.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri

HR.İM., 23/16

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivleri

BCA, 30.11.1.0/110.4.16.

BCA,30.10.0.0/260.751.19.

BCA, 30.10.0.0/259.742.16.

BCA, 30.10.0.0/260.748.21.

BCA, 30.10.0.0/260.748.22.

BCA, 30.10.0.0/260.748.23.

BCA, 30.10.0.0/260.748.24.

BCA, 30.10.0.0/259.744.20.

BCA, 30.10.0.0/260.751.20.

BCA, 30.10.0.0/260.751.18.

BCA, 30.10.0.0/24.18.15.

Cumhuriyet, 15 Şubat 1930.

Kanunlar Dergisi, C. 8, s. 297-298.

İnternet Kaynakları

<http://riyad.be.mfa.gov.tr/MissionChiefHistory.aspx> (Erişim: 21 Haziran 2016)

<http://riyad.be.mfa.gov.tr/MissionChiefHistory.aspx> (Erişim: 21 Haziran 2016).

<http://sana.be.mfa.gov.tr/Mission.aspx> (Erişim 21 Haziran 2016).

<http://www.bagdat.be.mfa.gov.tr/MissionChiefHistory.aspx>

Makale ve Kitaplar

“An Idrisi Success in the Yemen”, **The Times**, 31 Ocak 1921.

Abdulgani Seni, **Yemen Yolunda**, Matba'a-i Ahmed İhsan, İstanbul 1325/1909.

Abed al-Razzak Al-Maani, Saleh Alsharari, Hussein Mohafzah, “The Relationships between Saudi Arabia and the Idrisids Princes though Protectorate (Mecca) Agreement, 1926AD: An Analytical Study”, **Asian Culture and History**, Vol. 6, No. 1, 2014, s. 95.

AKŞİN, Abdülhat, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, TTK Yay., Ankara 1991.

BALDRY, John, “Anglo-Italian Rivalry in Yemen and ‘Asir 1900-1934”, **Die Welt des Islams** New Series, Vol. 17, ¼, (1976-1977), s. 155-193.

BALDRY, John, “The Powers and Mineral concessions in the İdrisi Imamate of Asir 1910- 1929”, **Arabian Studies**, II, Ed. R.B.Serjeant, R.L. Bidwell, s.76-107.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918, VI. Cilt, Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara 1978.

BOSTAN, İdris, “Yemen- Osmanlılar Devri”, **DİA**, C. 43, İstanbul 2013, s. 406-410.

DUYSAK, Cabir, **Osmanlı Belgelerine Göre Asîr Bölgesinde Seyyid İdrisî İsyanı ve Sonuçları (1908-1918)**, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.

EHILOĞLU, Zeki, **Yemen'de Türkler**, Kitabevi, İstanbul 2001.

ERİM, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, C. I (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları), TTK Yay., Ankara 1953.

Fadl Al-Maghafi, **More Than Just A Boundary Dispute: The Reginal Geopolitics of Saudi-Yemeni Relations**, School of Oriental and African Studies, University of London, PhD. Thesis, 2012.

FATTAH, Khaled, “A Political History of Civil Military Relations in Yemen”, **Alternative Politics**, Special Issue I, 25-47, November 2010, s. 25-47.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, **Anılar Sergüzeşt-i Hayatım'ın Cild-i Evveli**, (Yay. Haz. Nuri Akbayar), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996.

GOLDBERG, Jacob, “The Origins of British-Saudi Relations: The 1915 Anglo-Saudi Treaty Revisited”, **The Historical Journal**; 28(3), s. 693-703.

HUREWITZ, J.C., **Diplomacy in the Near and Middle East, A Documentary Record: 1914-1956**, Vol. II, Toronto, Princeton, New Jersey, New York, London 1956.

INGRAMS, Doreen, INGRAMS, Leila, **Records of Yemen**, Vol. VI, VII, VIII, Archive Edition, 1993.

İNÖNÜ, İsmet, **Hatıralarım, Genç Subaylık Yılları (1884-1918)**, (Yay. Haz. Sabahattin Selek), Burçak Yay., İstanbul 1969.

KARABULUT, Veysi, **Meşihât Müsteşârı Hüseyin Kâmil Efendi'nin Yemen Hatıraları (1912-1913)**, Doğu Kütüphanesi Yay., İstanbul 2010.

KOSTINER, Joseph, **The Making of Saudi Arabia 1916-1936. From Chieftaincy to Monarchical State**, Oxford University Press, New York, Oxford 1993.

KUEHN, Thomas, **Empire, Islam, and Politics of Difference. Ottoman Rule in Yemen, 1849- 1919**, Brill, Leiden, Boston 2011.

KURT, Halil, "Yemen- Fiziki ve Beşeri Coğrafya", **DİA**, C. 43, İstanbul 2013, s. 400.

LEATHERDALE, Clive, **Britain and Saudi Arabia 1925-1939**, The Imperial Oasis, Frank Cass and Company Ltd., London 1983.

Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., İstanbul 2008.

POLAT, Ü. Gülsüm, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yemen ile İlişkiler 1911-1938", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 33 (2): 96, s.113-154.

SERT, Serap, "Birinci Dünya Savaşı'nda Yemen Osmanlı Valisi Mahmud Nedim Bey'in Yemen'deki Faaliyetleri", **Gazi Akademik Bakış, Ortadoğu Özel Sayısı**, C. 19, S. 18, Yaz 2016, s. 121-140.

SERT, Serap, **Son Osmanlı Yemen Valisi Mahmut Nedim Bey Hayatı ve Faaliyetleri (1857-1940)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.

TOMAR, Cengiz, "Yemen Tarih-Osmanlılara Kadar", **DİA**, C. 43, İstanbul 2013, s. 401-406.

TOMAR, Cengiz, "Yemen Tarih- Son Dönem", **DİA**, C. 43, İstanbul 2013, s. 412-414.

TRIPODI, Christian W.E., "The Foreign Office and Anglo Italian Involvement in the Red Sea and Arabia, 1925-28", **Canadian Journal of History**, Autumn 2007, 47/2 s. 209-234.

UMAR, Ömer Osman, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Mandası İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, ATAM Yay., Ankara 2004.

YEŞİLYURT, Yahya, KIZILKAYA, Oktay, "Yemen Cephesi Komutanlarından Arif Bey'in Tihame Harekâtı Hakkında Askerî Raporu", **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Özel Sayısı, S. 25, Mayıs 2015, s. 81-95.

YEŞİLYURT, Yahya, **Yemen'de Osmanlı-İngiliz Mücadelesi (1871-1914)**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bil. Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2011.

02/06/2023 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-donemi-turkiye-yemen-iliskileri/?pdf=5885> adresinden erişilmiştir